

Aproximació a l'etnobotànica de les Pitiüses

per Marià Torres i Torres

Podem definir l'etnobotànica com el conjunt de tots aquells coneixements que trobam entre l'espai home i els vegetals; es tracta de tot aquell coneixement científic i vulgar, rituals i creences, elements lingüístics i literaris, lúdics, etc.

Els humans, ja des dels seus orígens, han fet ús dels elements vegetals alguna vegada en la vida per a diferents finalitats; i des d'aquest punt de vista podem dir que la natura ha estat una font de recursos importantíssima. Podem parlar almenys dels següents aprofitaments: 1. Com a font d'alimentació. 2. Com a hàbitat i refugi, i per a l'obtenció de diferents materials per a la construcció d'aquest mateix hàbitat. 3. Un ús curatiu. 4. Un ús ritual i mitològic. 5. Dins l'àmbit de la festa i trobada social. 6. Ús i construcció d'objectes per a la vida quotidiana. 7. Com a joc i entreteniment. 8. Com a ornamentació de la casa i d'altres indrets. 9. Com a element de comunicació social. 10. Dins l'etnopoètica. 11. Com a hàbitat que afavoreix les relacions entre espècies de la natura. 12. Com a font d'inspiració artística.

No és la primera vegada que es fa referència a aquest tema a Eivissa i Formentera. Cristòfol Guearau d'Arellano i Tur n'és el pioner. Ja als anys setanta del segle XX, als primers números de la revista *Eivissa*, ja tractava dels forns de pega (1973), de la pitra i de l'espart (1979), i des d'aleshores ha anat donant a conèixer diferents aspectes de les plantes relacionats amb la vida a les Pitiüses des de les pàgines d'*El Pitiús*: les figueres a Eivissa (1999), el garrover (1991), els noms

Carabassa abellera per a recollir eixams.

populars de les plantes, treball conjunt amb Néstor Torres (1994-1995), parts de l'arbre (1999), terminologia de la parra (2000), sobre la buguenvíl·lea (2001), referències culturals als noms populars de les plantes de les Pitiüses (2003). Altres biòlegs i

antropòlegs també han publicat referències al món de l'etnobotànica de les Pitiüses: Els boscos i l'aprofitament de la fusta i la canya (1999), la trilogia mediterrània: cereal, olivera i parra, i les plantes i la cultura popular a les Pitiüses.

Com a font d'alimentació

Ben segur que els vegetals han acompanyat la vida de les persones durant tota la vida de la història de la humanitat. Cuits o crus sempre han estat utilitzats com a aliment bàsic o complementari dels hòmens i dels animals. Aquesta dimensió de la vida es fa molt complexa quan intentem endinsar-nos en el seu coneixement, però aquest fet encara el fa més interessant. Podem observar com l'alimentació i la cuina, ahir com avui, segueixen el curs de les estacions de l'any. Moltes vegades aquests cicles de la cuina s'organitzen a partir d'un calendari festiu: Si ens fixam en les fruites inevitablement segueixen el curs de les estacions: *cireres* i *peretes* de Sant Joan a l'entrada de l'estiu; *prunes*, *albercocs*, *figues*, *melons* i *xíndries* durant l'estiu; *codonys* i *magranes*, a la tardor; *taronges* durant tot l'hivern i la primavera. Hem triat les fruites perquè són uns elements més coneguts que no les verdures o les herbes, encara més desconegudes per gran part de les persones; però també podríem parlar molt llargament d'aquest plat basat tot en hortalisses, herbes i llegum, propi de Quaresma de les Pitiüses, com és el *cuinat*; la base d'aquest plat és la *verdura*. Dins aquest àmbit culinari també podríem parlar d'algun aliment com ara la *farina de tallada*, obtinguda de la molla de garrova torrada i molta, un aliment molt utilitzat a temps antic per alimentar els nens petits. I encara volem esmentar altres herbes ben aprofitades en altres temps i que ara han tornat a entrar a la moda, consumides crues a manera d'enciam o bollides, com són *cadrelines* o *cadelines* o *caderlines*, *llicsons*, *cama-roges*, *verdolagues*, etc.

Com a hàbitat i refugi

Aquest també deu ser un ús tan antic com l'home damunt la terra. L'aprofitament de l'arbre i arbust com a lloc d'abric en temps de fred i com a ombra en temps de calor, o per a la construcció d'un habitatge per refugiar-se. Qui no ha jugat en la seua infantesa a fer casetes davall una figuera o un garrover? Re-

cord tal vegada d'aquells primers dies de la humanitat. I en una segona fase podem parlar de l'aprofitament dels troncs dels arbres per a la construcció de les cases: bigues de *savina*, de *pi*, *tegell d'olivera*, *fusta de diferents arbres* per a portes i finestres, canissos de *canya* o de *cepell* per fer sostres i xemeneies. I no podem oblidar la importància de la *posidònia*, vulgarment mal anomenada *alga*, omnipresent als terrats de les cases i en molts corals. I no podem deixar d'esmentar l'aprofitament de les branques, per a la construcció de barraques de sitja, o per fer carbó.

Ús medicinal

Les propietats curatives de les plantes han estat ben conegudes pels majors i les majores d'Eivissa i Formentera. Tant per curar les persones com per remei per als animals. Les propietats medicinals de les plantes i herbes de les Pitiüses han estat ben estudiades i publicades en format de llibre en diverses ocasions. Qui no coneix les propietats de l'*aigua de tot bosc*. Del *romaní*, de la *frígola*, de la *sàlvia*, de la *consolva*, de la *mata*, de l'*encrità de ginebre*, de la *trencapedres*, de *fulles d'ullastre* i de *nisprrer*, i la llista es podria allargar molt. En molts casos trobam que el remei va acompanyat d'una fórmula o ritual, com és ara el cas de *trepó* per llevar el vèrbol; o d'una pràctica ritual sense recitació però associada a la màgia dels números, com un collar de set o nou *alls* per curar la icterícia, o les diferents pràctiques per fer fugir les berrugues.

Ús ritual i mitològic

Just ara acabam de parlar de pràctiques curatives i fórmules rituals acompanyades de fórmules orals. Aquí recordarem una pràctica que té els seus orígens en el simbolisme del pa i el vi de l'eucaristia cristiana, que representen el cos i la sang de Crist com a aliment per a la vida eterna. Els rituals i les creences a l'entorn del pa són molt nombrosos, basta recordar les oracions de senyar el forn, senyar el pa en encetar el pa a la taula, besar un

tros de pa en recollir-lo d'en terra; o sobre el gra de *blat*, existeix la creença que s'hi t'hi fixes bé, dins un gra es pot veure la creu de Crist.

I encara un altre ritual ben viu també d'origen cristià és la preparació de *sa bruia* que s'aporta al monument o casa santa del Dijous Sant; es fa *brulla de llenties* i *brulla de blat* o *d'ordi*. Es tracta de fer germinar dins un cossiet apartat de la llum, els grans de blat o de les llenties durant set dies amb una mica d'aigua. Els brulls ben tendres són els que s'aporten com a planta ornamental a la casa santa. Aquest ritual té un doble significat, relacionat directament amb el missatge bíblic; per una banda, la convicció del gra de blat que ha de morir per germinar, la creença de fe que Crist va morir per tornar a ressuscitar, com la invitació a l'home que ha de morir del pecat per tornar a ser home nou i salvat. I per altra banda, la presència del blat en el pa eucarístic. El pa de vida eterna.

Encara podríem parlar de l'aprofitament que fan les bruixes de la cendra de *sarments de parra*, un dels elements que utilitzen, juntament amb la sal beneïda de la salpassa, per a les seues pràctiques i encanteris. Aquesta substància derivada de la planta del vi és molt especialment estimada per les bruixes pel simbolisme cristià de ser transformada a través de l'eucaristia en la sang de Crist.

Ornamentació de la casa i d'altres indrets

Les plantes sembrades dins cossiets que es troben als porxos de les cases de les Pitiüses s'han convertit en un element familiar del nostre paisatge; davall els porxets o als tancons de vora la casa, *begònies*, *murteretes*, *colacàsies*, *fulles*, *falgueres*, *camamil·les*, *sàlvies*, *herbasana*, *lluïsseres*, les vistoses *buguenvíl·lees*, donen alegria i fan companyia a la casa. Es fa tan estrany dins l'imaginarai dels eivissencs i formenterers el cas d'una casa pagesa sense ramells, que hom pensa que allí hi viu una persona rara i estranya que deu jugar amb males arts.

Element de festa i motiu de trobada social

La recol·lecció de la fruita i dels llegums del camp porta associada la participació de la persona de manera individual o col·lectiva; en el cas de tasca col·lectiva sempre ha anat acompanyada d'un espai de diversió i de comunicació social, animada sempre per la música i cançó, les contarelles i els acudits, els balls, els jocs infantils, etc. Feines com aplegar *ametlles* i *garroves*, a vegades s'organitzaven a la manera de reunió de parents, vesins i amics, que rebia el nom de *reminyola*. L'amo de la casa solia oferir convit de menjar i beure, que encara animava més la festa. Aquesta feina de recol·lecció es feia mentre hi havia llum del dia, però moltes vegades continuava de part de nit, amb feines complementàries com *esgranar mongetes*, *dacsa*, *esclovar les ametlles*, etc., feines que se solien fer a la casa.

Com a joc i entreteniment

Qui no ha somniat aquells dies d'infantesa quan fèiem córrer una fulla d'una herba o una floreta per dins el solc d'aigua mentre el pare o el major regava? Aquells vaixells tan senzills i carregats d'imaginació! O jugar amb les *cúvules*: un doble joc; per una banda la utilització de la *cúvula* com a trampa per caçar sargantanes; feiem una baga corredora a l'espiga de la *cúvula*, hi calàvem una saliva i col·locàvem la *cúvula* a l'entrada del forat on sabíem que s'havia amagat la sargantana i aquesta, quan sentia l'olor de la saliva, treia el cap per fer el tast i era el moment d'atesar amb presesa i deixar l'animaló enganxat pel tors. «Aleshores les pasturàvem com si fossen ovelletes, i finalment, quan ja havíem jugat a prou les deixàvem anar», ens explicava un informador. Per altra banda, qui no ha jugat a tirar les espigues de la *cúvula* a l'esquena d'una amic o amiga per comprovar quants nuvis o núvies tenia, segons les que hi quedassin enganxades?

Podríem recordar també aquells dies que jugàvem a fer cantar els *gallets de rapa*, els quals miràvem

Un sac de faves.

amb atenció esperant que arribàs el moment que cantassin. O fer por amb dragons fets de flor de *mort d'hortolà*. O les imitacions de les feines de les persones adultes un dia de matances. Fèiem sobrassades i botifarrons amb fulles de *porrassí*, capolàvem fulles de *figuera de pic* per fer corters de xulla.

«Quan no teníem filletes de pedaç per jugar, n'hi havia prou amb agafar un *tionet*, l'enrotllàvem amb un pedaçot com si fos un tapall, i l'esgronsàvem com si fos una criatura, li dàvem menjarets, li cantàvem cançonetes i s'adormia...», ens deia una informadora.

I la construcció de molts altres objectes com barquets de *carrasca*,

sarbatanes de *canya*, tutes, balletes que disparaven *savinons* i arcs per caçar, carretons i carretilles de *figuera de pic*, gàbies de *canyaferla* per tancar riquets o fures, llosetes per caçar pardals. La construcció de molts instruments musicals, *canya* per fer xeremies i xiulets, barrinols, *baladre* per a flaütes, *ginebre* per a castanyoles, *pi* per al tambor, *fulles de palmera* per fer una trampa per caçar al·lotes.

Com a element de comunicació social

La presència dels ramells com a element familiar a les cases de les Pitiüses ja és tan habitual dins el paisatge familiar i fins i tots dins el

nostre paisatge mental, que rompre aquesta harmonia en un moment determinat de l'any per algun motiu es converteix en un senyal que té unes intencions ben concretes i sabudes per tots. Pensam ara en el costum de *canviar* o *robar cossiets* de la casa de l'al·lota la nit de Sant Joan, cosa que feien com a broma els jóvens festejadors. O la *tallada de figuera de pic* que apareixia a la matinada al camí que va de casa de l'al·lota fins a missa; això passava quan una al·lota havia ofès un jove i aquest volia expressar públicament aquesta ofensa. Igual que l'*empallada* o *tallada de figuera de pic* des d'una casa al camí general o camí de missa, que es feia per fer befa o expressar la disconformitat davant una qüestió de banyes o un altre motiu d'ofensa.

Etnopoètica

L'etnopoètica és aquella ciència que tracta de l'estudi de les produccions verbals. Es relaciona amb el folklore a partir del moment que investiga les manifestacions o creacions de base verbal que produeix la gent (Jason Heda, 1977: *Ethnopoetry: forms, context, function*. Lingüística Bíblica, Bonn). Dins la nostra cultura catalana, qui està treballant dins aquest camp és la professora de la universitat Rovira i Virgili de la Universitat de Tarragona Carme Oriol (2002: *Aproximació a l'etnopoètica; teoria i forma del folklore en la cultura catalana*) i Joan Borja (2014, *Papers d'etnopoètica*). Segons aquesta estudiosa hi entrarien els gèneres següents: 1. Rondalles. 2. Mites. 3. Llegendes. 4. Relats (succeïts i pseudosucceïts, anècdotes, relats d'experiències personals). 5. Acudits. 6. Fórmules: motius locals, refranys i fraseologia general; endevinalles i enigmes, fórmules de fonació (entrebancallengües, xibolets, mimologismes). 7. Cançons. 8. Gèneres no poètics orals: folklore de fotocòpies, epistolografia, dedicatòries, grafitis i folklore on line.

1. Refranys

El refranyer de les Pitiüses és un camp molt ric regat de nombroses

referències al món vegetal. Qui no coneix refranys com: *Amb ses herbes molles, tothom s'hi frega es dar-rere*; *això són figues d'un altre paner*; *Déu dona faves a qui no té queixals*; *ja fa anys que està fent malves*, etc.

2. Fraseologia

Són ben conegudes expressions com *sempre té all o ceba*; *fer figa*, *estar fet una figa molla*, etc.

3. Narrativa

El camp de les rondalles d'Eivissa i Formentera és un bon exemple de presència de referències al món dels vegetals. Ara ens ve a la memòria la rondalla titulada *Es gegant des Vedrà*, on una planta com és ara el *fonoll marí* és tan important com el gegant protagonista.

4. Històries dialogades del temps que els animals i les plantes parlen

En tenim un bon exemple amb una història com és aquesta:

Diu sa ceba a s'hortolà:

–Si no em saps sembrar, tira'm en terra i deixa'm estar.

O una altra com aquesta:

Diu es pagès:

–Oh, quina mala herbota és sa xiscla, encara no l'has arrancat i ja torna a sortir!

I diu sa xiscla:

–Sí, i no et pas davant perquè tenc empatx!

5. Una història tipus «Diu que...»

Diu que un home un dia passava per devora una figuera i era en s'estiu i diu:

–Oh, quin bon arbre és sa figuera, que en s'estiu té sempre taula parada!

I un altre que ho escoltava diu:

–Més bon arbre és es garrover, que li culls sa fruita d'enguany i ja té sa de l'any qui ve.

6. Endevinetes

Hi ha moltes endevinetes que juguen a partir d'elements vegetals:

*És verd i no és juvert,
és agre i no és vinagre,
és groc i no és aubercoc.
(Un llimó)*

*Què és una cosa quep dins sa mà
i no quep dins una caixa?
(Una canya)*

7. Estribots

Són moltes les cançonets breus que recullen referències a flors, plantes i arbres:

*Figa jolia,
figa de porc,
jo me la menj
i bona la trob.*

*Jo tenc una rosa amb aigua
i un clavell a mig florir,
per quan s'enamorat vénga
calar-la-hi en es jupetí.*

I encara una cançoneta infantil acompanyada del joc de la persona adulta:

*Serra, serra serrador,
serrarem un bon tió,
per amunt i per avall,
per ses potes des cavall.*

8. Cançó llarga

*Jo tenc una enamorada
a sa banda des migjorn
i en ser que la vaig a veure,
sempre em diu que quan hi torn.
Jo li dic que serà prompte,
si no mo n'anam del món,
quan es pins faran magranes
i ses figueres melons.*

9. Romanç de sa Porquerola (fragment)

.....
*I a sa meua porquerola,
què li daràs per menger?
–Un platet de cames-roges,
que jo les ben tremparé.
....*

10. Entrebancallengües

Es tracta d'un joc de paraules que presenten un joc basat en la dificultat de dicció:

*Una ravenissonera,
carregada de ravenissons.
Qui la desenravenissonarà?
Jo la desenravenissonaré
perquè desenravenissonar-la sé.*

11. Saber llengües

Es tracta d'un joc de paraules que pretenen imitar una llengua estrangera:

*Escards verds taquen,
escards secs piquen,
i si no es toquen
ni piquen ni taquen.*

12. Topònims

Els topònims basats en el món vegetal són molt nombrosos: *es Frigolar*, *es Matar*, *ses Figueres*, *ses Figueretes*, *ses Jonqueres*, *es Ginebrar*, *s'Arboçar*, *ses Canyes*, *sa Figuera Borda*, *es Raspallar*, etc.

13. Malnoms

La vida dels pobles és molt aversada a crear malnoms a les persones, sigui per distingir les persones quan els llinatges no són prou clars, o bé com a sobrenom, per riure o almenys amb una bona càrrega d'ironia: *na Fruiteres*, *en Capdexíndria*, *en Figueretes*, *en Garrovers*, *en Canyes*, *en Canyetes*, *en Frígoles*, *en Romanins*, *en Matetes*, *en Carabassó*, *en Patata*, etc. Moltes vegades es tracta de mots que s'han format a partir de la personalització del mot només afegint l'article personal al motiu o nom de la casa, per referir-se a la persona, com podem comprovar en aquests darrers casos.

Afaveix les relacions entre diferents espècies de la natura

Els elements del món vegetal juguen un paper molt important dins els ecosistemes, perquè afaveixen les relacions entre espècies animals i vegetals dins un mateix hàbitat.

Escollirem el cas del garrover, aquest arbre tan familiar dins el nostre hàbitat pitiús i mediterrani. A més a més de l'aprofitament com a font d'aliment humà i animal, des de la garrova crua o torrada, la molla molta per al consum humà i dels animals, el garroví a la cuina i a la indústria alimentària, cafè de garrova, etc., el garrover és un hàbitat on viuen i es refugien nombrosos animals de totes les espècies: insectes, aràcnids, dragons, caragols, ratolins, ocells, etc. Molts ocells utilitzen les seues branques com a dormidors i com a lloc de nidificació i deixen caure els seus excrements al sòl fèrtil de terra de garrover, de manera que afaveixen

A dalt, figuera de pic.

el naixement de nous plançons d'ullastres, de nous garrovers, de savines, etc. Durant l'estiu, mentre les garroves maduren, els garrovers ja treuen la flor per al fruit de l'any següent i les abelles n'extreuen el nèctar per a la mel, una de les poques flors que poden trobar durant la sequera de l'estiu. I encara podem parlar de l'aprofitament de la terra i l'humus de garrover com a aliment i vitamina per als ramells de la casa. Finalment encara podríem esmentar l'interès que té el garrover com a arbre barrera per aturar el foc dins un incendi.

Com a font d'inspiració per a l'art

Els elements del regne vegetal sempre han resultat una font d'inspiració i d'imitació que es fan pre-

sents en molts moments i elements de la vida quotidiana. La presència més antiga del motiu vegetal a les Pitiüses segurament deu ser la decoració dels ous d'estruç decorats amb flors de lotus que podem observar al museu arqueològic del Puig des Molins; aquests ous que tenien un sentit religiós eren col·locats dins les tombes dels difunts; la procedència d'aquest ritual i la flor de lotus ens relaciona amb la vida i la cultura egípcia. Però duquem aquesta decoració de tema vegetal als nostres dies per observar la presència de motius decoratius als instruments musicals d'Eivissa i Formentera; trobam el tambor, amb flors pintades i/o gravades, les flaütes i les castanyoles, sempre gravades, en les quals solen aparèixer

Rest de fregalls de carabassa.

elements vegetals al costat dels elements geomètrics. La mateixa decoració floral dels tambors s'estén a les pintures de les grans esquelles que es penjaven a les cabres per fer *sa rodada* a Corona i San Antoni, els dies de Sant Joan i de Sant Pere respectivament. També trobam el motiu vegetal en la decoració de les antigues caixes de guardar roba.

Un altre aspecte de la vida quotidiana de les Pitiüses que resulta molt ric i interessant on es fa present la temàtica dels vegetals és en el brodat de mantons, rifacos, davantals, cintes de l'esquena, del vestit tradicional de la dona. Per altra banda també trobam la decoració de base vegetal als brodats de llençols

i coixineres i en les estovalles de la casa.

En un altre camp de l'art semi-popular podem incloure el tema de la parra i els raïms, que es fa ben present a les columnes salomòniques dels retaules barrocs de les esglésies d'Eivissa. Aquest és el cas del retaule de la Mare de Déu del Roser del Convent dels dominics de Dalt Vila, o del Roser de Portmany. A la predel·la del retaule barroc de Sant Roc de Portmany també apareix una sèrie de tauletes amb flors pintades ben interessant. I encara podem esmentar la presència de flors i fruites a les rajoles valencianes del segle XVIII que trobam al Convent dels Dominics i a Portmany.

Ben segur que són pintures fetes per una mà poc experta les flors pintades que apareixen a la part posterior del roser tallat de la imatge de la Mare de Déu del Roser que es treu en les processons a Portmany. Una altra referència obligada és el cas de les roses i rosers que apareixen pintades a les capelles de Benirràs de Sant Miquel de Balansat i del Roser de Portmany.

A manera de conclusió hem de confessar que ens hem sentit desbordats per l'abundor i la riquesa d'aquest camp de coneixements. Ja hem dit a la introducció d'aquestes pàgines que presentàvem només un botó de mostra. A partir d'aquest moment ens plantejam un pla de feina per començar a fer un gran inventari de materials d'etnobotànica de les Pitiüses, un equip d'estudiosos i de persones interessades que anassin recollint, inventariant i posant fil a l'agulla per arribar a aconseguir un gran corpus d'etnobotànica pitiüsa.

Bibliografia

- BONNER, Antoni (1985). *Plantes de les Balears*. Ed. Moll: Palma de Mallorca.
- BORJA, Joan (2014). *Papers d'etno-poètica*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Barcelona.
- CARDONA, Susana (2016). *Ametlles, figues i garroves. Fruits de subsistència*. Museu Etnogràfic d'Eivissa Can Ros: Consell d'Eivissa: Eivissa.
- CASTELLÓ GUASCH, Joan (1993). *Bon profit! Llibre de la cuina eivissenca*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.
- COL·LEGI PÚBLIC DE SANTA GERTRUDIS (1988). *S'hort des pagès. Un hort a s'escola*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.
- COLONQUES GARRIDO, Josep (2013). *Les principals plantes per a la salut d'Eivissa i Formentera*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.
- DIVERSOS AUTORS (1999). *Els boscos, font de recursos. Aproximació a l'aprofitament de la fusta i la canya a l'àmbit domèstic*. Museu d'Etnografia d'Eivissa: Consell d'Eivissa: Eivissa.
- DIVERSOS AUTORS (2015). *Noms de plantes. Corpus de fitonímia cata-*

lana. Generalitat de Catalunya: Barcelona.

ESCOLES DE SANT JOSEP (1984, 2a edició). *Remeis pagesos*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

EFFORD, Patricia (2006). *Flors silvestres d'Eivissa pintades amb aquarel·la*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

FERRER FERRER, Joan (1996). «L'ametller, un cultiu d'arrel fondes a la terra i a la nostra cultura». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

FERRER INAEBNIT, Elena (2001). *Les herbes eivissenques*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

FONT I QUER, Pius (1990, 12a edició). *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Ed. Labor: Barcelona.

HEDA, Jason (1977). *Ethnopoetry: forms, content, function*. Linguistica Biblica: Bonn.

GARIJO I FALCÓ, Belén (2001). *La triologia mediterrània: cereal, olivera i parra*. Museu d'Etnografia d'Eivissa: Consell d'Eivissa: Eivissa.

GOMIS I MESTRE, Cels (2015). *Etnobotànica popular catalana*. Sidillà ed.: Barcelona.

GUASCH, Xavier (2000). «Les plantes. La cultura popular a les Pitiüses». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (1973). «Los hornos de alquitrán, una explotación poco conocida de nuestros bosques en Ibiza». *Eivissa*, 1973. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (1979). «Aprofitament de la pitra i l'espart». *Eivissa*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (1990). «La figuera a Eivissa». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (1991). «El garrover a Eivissa». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (1999). «Terminologia de l'arbre». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (2000). «Vocabulari agrícola: la par-

Garroves ja madures en un garrover.

ra». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (2001). «Nota referent a la ramellera morada o buguenvíl·lea». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO I TUR, Cristòfol (2003). «Referències culturals religioses en alguns noms populars de les plantes de les Pitiüses». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO, Cristòfol – TORRES, Néstor (1981). *Nova aportació al coneixement de les plantes d'Eivissa i Formentera*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

GUERAU D'ARELLANO, Cristòfol – TORRES, Néstor (1994-1995). «Relació de noms populars de plantes silvestres i cultivades més comunes a les Illes Pitiüses». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

MARÍ SERRA, Vicent (1996). *Entre el camp i la mar*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

ORIOL I CARRAZO, Carme (2002). *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Ed Cossetània: Tarragona.

PALAU FERRER, Pere C. (1988). *Les plantes medicinals baleàriques*. Ed. Moll: Palma de Mallorca.

PRATS, Ernest; RAMON, Francesc; VALLÈS, Rosa (1984). *Les activitats*

agràries. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa (Geografia de les Illes Pitiüses).

RAMON CARDONA, Maribel (2007). *La posidònia a les Pitiüses. El tresor de la Mediterrània*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

RITA, Joan – CARULLA, Jordi (1996). *Arbres i arbusts de les Balears. Boscos i garrigues. Guia de camp*. Edicions Ferran Sintes (Educació i Societat; 2).

TORRES TORRES, Marià (1998). *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Mitologia, creences, costums i festes*. Ed. Mediterrània-Eivissa: Eivissa.

TORRES TORRES, Marià (1998). «Animals i vegetals a la literatura oral de les Pitiüses». A: *Curs de cultura popular de les Illes Pitiüses. Una aproximació*. Sa Nostra: Eivissa, p. 14-16.

TORRES TORRES, Marià (1999). *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Herbes, pastors, ses matances*. Ed. Mediterrània-Eivissa: Eivissa.

TORRES TORRES, Marià (2001). «L'aprofitament de la posidònia a les Pitiüses». *El Pitiús*. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

TORRES TORRES, Marià (2003). «Les altres rondalles de les Pitiüses». Dins: *V Curs de cultura popular de les Pitiüses*. Sa Nostra: Eivissa, p. 53-71.

MARIÀ TORRES I TORRES ■